

33. ДАХМО, фп 301, оп. 1, спр. 10.
34. Там само, спр. 152.
35. ДАВО, фр 925, оп. 1, спр. 7.
36. Там само, спр. 141.
37. ДАХМО, фр, 336, оп. 1, спр. 81.

The article analyses trade regulatory measures of Soviet authorities in the region of Podillia in 1920 s, their main types, and specificities of their development.

Key words: choice, permission, contraband, right to trade, fine.

Отримано: 20.03.2013

УДК 94(477.43)«08/14»

В. С. Прокопчук

ДУНАЄВЕЧЧИНА В СЕРЕДНЬОВІЧНУ ДОБУ

У статті досліджується найбільш віддалений у часі відрізок історичного процесу, і стосується він одного з типових населених пунктів Поділля – Дунаївців та його околиць. Найдавніша згадка, походження топоніма, улличі і тиверці у взаємодії з Києвом, татарсько-турецька експансія, польська колонізація, участь дунаївчан у національно-визвольній, антифеодальній боротьбі, Смолницькі в долині України, динаміка соціально-економічних змін, духовного і політичного життя складають проблематику, що знала в цьому дослідженні детального розгляду.

Ключові слова: Дунаївці, татари, поляки, Смолницькі, економіка, боротьба.

Історія Дунаївців цього періоду знайшла побіжне висвітлення у нарисі «Дунаївці» [1], «Історії місті і сіл Української РСР. Хмельницька область» [2], низці статей [3]. Однак розкрита вона неглибоко і фрагментарно. За правилами, писаними і неписаними, детальне звернення до минулого викликало звинувачення в «патріархальщині», від якої було зовсім недалеко до ярлика «Українського буржуазного націоналіста». Сьогодні, коли в Україні розпочалася підготовка і видання історії населених пунктів у новій історіографічній редакції, у пору переглянути, поглибити й подати в систематизованому порядку історію Дунаївців – одного з провідних населених пунктів краю та прилеглих земель як етапне дослідження на шляху до написання і видання історії міста у новій транскрипції.

Тому й ставиться мета в цій статті заповнити прогалини попередніх публікацій про середньовічні Дунаївці та Дунаєвеччину, наповнити цей період новим джерельним матеріалом, проаналізованим та узагальненим на нових методологічних засадах.

Місто Дунаївці, райцентр Хмельницької області, розташоване на півдні області за 68 кілометрів від обласного центру і 35 кілометрів від древнього Кам'янця-Подільського. Через Дунаївці проходить траса Київ – Хмельницький – Чернівці, а відтак – шлях до Молдови, Румунії, Болгарії.

1923 року Дунаївці стали центром району, площа якого сьогодні складає 1,2 тис. квадратних кілометрів. Місто, як і весь район, що має 83 населених пункти, розташоване на Подільській височині. Рельєф полого-хвилястий, подекуди рівнинний, розчленований долинами річок Смотрич, Тернава, Студениця, Ушиця – приток Дністра. Грунтово-кліматичні умови сприятливі для вирощування високих урожаїв, садівництва, лісівництва.

А це з давніх-давен приваблювало людей, які знаходили приtulок по берегах річок та сприятливі умови для збиральництва, полювання, рибальства, землеробства. Археологічні дослідження, які здійснювали в краї Ю. Сіцінський, В. Антонович, Л. Куземський, І. Винокур, В. Захар'єв, виявили пам'ятки кам'яного віку як на території Дунаївців, так і населених пунктів району. В.К. Гульдман повідомляв, що біля 1800 року печери в Кривчику відвідав подільський воєвода Мартин Контський і виявив сліди первісної людини – відбивні кремневі знаряддя праці [4]. 1888 року побував у Кривчику і В.Б. Антонович: «Отстригани более сомнительные экземпляры, в несколько часов проф. В.Б. Антоновичу удалось собрать на склонах горы довольно многочисленную коллекцию этих орудий: ножей, острый, скребков, стрелок и топоришков. Большинство этих орудий отличалось явными признаками отделки рукою человека» [5]. Знаряддя праці первісної людини знаходили на землях Дунаївців та околиць, поблизу Сокильця, у Лисці, Ліпнах, Макові.

Перші літописи, зокрема «Повість минулих літ», дають дуже скупи відомості про наш край, племена уличів і тиверців, що заселяли його. В етнографічному огляді Лаврентіївського літопису про ці племена говориться: «А уличи, тиверци сидяху по Днестру, присидяху к Дунаеви, бе множество их» [6].

У Тиверському літописі знаходимо повідомлення, що відноситься до 863 року, війни Аскольда і Діра з уличами: «Аскольд же и Дир седоста в граде том (Киеве) и многие варяги совакуписта, и начата владети поляньскою землею, и беша ратни з древяны и угличи» [7].

Наші предки – уличі і тиверці – були волелюбними, ніяк не хотіли втратити самостійність, тривалий час чинили опір київським князям, які намагалися включити їх до державного утворення, відомого як Київська Русь. 885 року підкорити уличів і тиверців пробував князь Олег. «І володарював Олег над полянами, древянами, над сіверянами і радимичами, а з уличами і тиверцями воював,» – зазначається в «Повісті минулих літ». Чим закінчився Олегів похід у Подністров'я і чи вдалося йому підкорити наших предків, з літописів дізнатися не видається можливим. 907 року тиверці брали участь у походах Олега на Царгород. Літописець називає їх «толковинами» [8], що свого часу В. Григорович витулумачив, як «пособник», «союзник». А це швидше говорить про їх самостійність, аніж залежність від Києва.

Зробити висновок, що в це часовий проміжок тиверці й уличі підкорялися Києву, буде поспішно ще й тому, що 914 року, одразу після смерті Олега, князь Ігор воював з уличами, а його вос-

вода Свенельд «три літа сидів біля міста Пересечен». Професор В.Б. Антонович у своїй монографії про історію Великого Князівства Литовського теж ставить під сумнів категоричні твердження про підкорення подністровських і побожських племен Києвом: «Загальноприйнята думка про підлеглість уличів і тиверців з IX століття великим князям київським опирається на дуже хитку основу» [9]. З ним повністю солідаризувався його учень Никандр Васильович Молчановський: «Ми із значною впевненістю можемо стверджувати, що у відомий нам історичний час західна частина пізнішого Поділля заселена була багаточисельним і сильним слов'янським племенем, що жило, мабуть, незалежним життям і ще наприкінці XI ст. володіло міськими центрами» [10].

В XI-XIII ст. Дунаєвеччина розділяла долю Пониззя – території з центром у Бакоті, яке включало землі по берегах середнього Дністра і його приток, зазнавало нападів печенігів, а згодом і половців. 1873 року миньовецький волосний писар на прохання губернського статистичного комітету записав легенду про «Солудивого Буйняка», який захопив «містечко Кружель» (нині с. Велика Кужелева Дунаєвцького району), розорив його і був розбитий аж біля Городка. Науковці ідентифікують його з «шолудивим Боняком», ненависним слов'янам половецьким ханом, що не раз грабував Пониззя, брав участь у князівських усобицях на боці Івана Берладника [11].

У період монголо-татарського нашествия край входив до Кам'янецької округи («тьми»), з якої поставлені татарами отамани з місцевої знаті збирали податок. Відомо, що завойовники рахувалися з місцевими звичаями й віруваннями, зблизилися з місцевим слов'янським населенням, запозичували імена, мову, деякі звичаї.

Переказ розповідає, що татарський воїн Рахни покохав українську дівчину і, незважаючи на мусульманські правила, одружився на слов'янці й дав початок і назву селу Рахнівка на Дунаєвеччині. Принаймі після Синьоводської битви, в якій литовсько-руські війська розгромили татарських ханів Дмитра, Хачибєя і Котлубугу, Коріатовичі застали на Поділлі (назва «Поділля» вперше згадується в літописі 1362 року в зв'язку з перемогою Ольгерда над вказаними татарськими князями) Бакотський православний скельний монастир та монахів у ньому.

Історик Стрийковський свого часу зустрів в Болгарії, біля Сілістри, татарів, які розмовляли слов'янською й особливості мови і побуту пояснили тим, що жили вони на Поділлі, поки не прийшли литовці і не вигнали їх аж на Добруджу [12]. Звідси стають більш зрозумілими спроби татарів повернути втрачене Поділля – вони вважали ці землі своїми. Навіть литовський літопис називає трьох братів – татарських князів Дмитра, Хачибєя, Котлубугу «отчичами и дедичами Подольської землі» [13].

Після вигнання татарів з Поділля роль центру Подільської землі став відігравати Смотрич (нині селище Дунаєвцького району). Литовсько-руський літопис, виданий Даниловичем і Поповим, повідомляє, що визволене Поділля литовський князь Ольгерд передав у правління племінникам – сином брата Коріата, а «... тьи княжата

Коріатовичи пришед в Подольскую землю и вошли оу приязнь со отаманы почали борнити Подольскую землю от татар, а боскаком выхода не почали давати и напервый нашли себе твержо на реце на Смотричи, тут пак себе нарядили город Смотричи...» [14].

Часті напади татарів на Поділля з метою повернення його під свою владу згубно позначалися на соціально-економічному становищі краю, розоряли його. Коріатовичам доводилося діяти по-різному – ставати на прю, а то й відкуплятися. Це засвідчує й грамота «Литовського князя і господаря Подільської землі Олександра Коріатовича», 13 березня 1375 року дана Смотрицькому домініканському монастирю: «Коли вси земляне имут давати дань од татары, то серебро имеют такоже тыи люди давати» [15]. У цій боротьбі з татарами наклав головою і князь Олександр.

Отже, можемо небезпідставно твердити, що Смотрич не менше 20 років, з 1362 по 1385 рік, до переносу резиденції Коріатовичів у Кам'янець, був столицею Поділля, його адміністративним, військовим, політичним і культурним центром.

В історичній літературі Дунаївці вперше згадуються 1403 року. Вони були чималим поселенням, вносили певні платежі на утримання Кам'янецької біскупії [16]. 26 липня 2007 року Кабінет Міністрів України постановою «Про затвердження Списку історичних населених місць України» №878 «з метою захисту традиційного характеру середовища населених місць України» та на виконання статі 32 Закону України «Про охорону культурної спадщини» відніс м. Дунаївці до історичних з датою першої згадки 1403 рік [17].

1460 року знаходимо Дунаївці в списках поселень, з яких кам'янецькому біскупу знову ж дозволялося брати десятину. 1493 року Дунаївці були занесені до податкового реєстру, налічували в трьох кутках 71 дим, за які податок платив якийсь Гнат. У порівнянні з іншими населеними пунктами вони були великим поселенням [18].

У XV столітті Дунаївці зазнавали частих спустошень у ході бойових дій між Литвою і Польщею за подільські землі. Ця боротьба закінчилася на користь Польщі, яка 1432 року остаточно приєднала до своїх володінь західне Поділля. Дунаївці з цього часу входили до Подільського воєводства з центром у Кам'янці-Подільському і були включені в систему економічних і політичних відносин, які польська адміністрація наполегливо нав'язувала місцевому населенню. За користування землею зем'яни – власники значних земельних володінь та селяни платили податки, виконували повинності з утримання Кам'янець-Подільського та Смотрицького замків, мостів, військових залог.

Ні Велике Князівство Литовське, ні Річ Посполита, до складу яких протягом більш як 400 років входила Поділля, Дунаєвеччина, не могли надійно захистити південні кордони від татарських, а нерідко й татарсько-турецьких нападників. Тому населення захищалося, як могло, створивши народну систему оповіщення та схованок.

Людмила Бабійчук з Млаків-Ксаверівки зберегла переказ: «Було то в пору татарських набігів. Жителі подільських сіл, якщо їм вдавалося завчасно дізнатися про чергове вторгнення воро-

га, нерідко ховалися в печерах, ярах, лісах. Татари нищпорили, і будь-яка необережність могла видати сховок. Тоді – о, горе! – чекала смерть або дорога до Кафи...

Ксаверівські селяни, попереджені кимось про появу ординців, разом із священником пішли долиною Телятницького в напрямку Гути-Блищанівської. Там затаїлись в ущелинах поміж ліщиною і грабиною.

І ось, як назло, коли татари на своїх приземкуватих конях почали оглядати ліс, заплакала дитина. Щоб урятувати ціле село, староста села звелів зарізати маая...

Зайди відїхали, так і не взявши ясиру. А дитя поховали урочисто, молячи в Бога прощення за великий гріх. Другого дня, віддавши поховання, щоб встановити хрест, ксаверівчани були здивовані: біля могилки забило джерельце. Його розкопали, і криничка наповнилася чистою, як слюза, водою. Жебонить вона й сьогодні, нагадуючи трагічний епізод минулого» [19].

З цією ж метою будувались замки. Церкви, костели й синагоги нерідко пристосовувались до потреб оборони, будувались, як – от у сусідніх Сутківцях, що на Ярмолинеччині, з каменю з вікнами – бійницями, територія огорожувалася високим муром. У мурованих замках ховалися магнати. У Михайлівці замок мав башту, систему підземних ходів і складів.

З приходом на Поділля литовців Юрій та Олександр Коріатовичі, за свідченням русько-литовського літопису, знайшли «твердну» на річці Смотрич і «нарядили» собі там «город», названий по аналогії з річкою Смотричем. Місцем, яке облюбували і почали обживати Коріатовичі, був трикутний мис, котрий щовбом впирався у злив річок Смотрич і Яромирка, а на віддалі 250 метрів від краю відгороджений ровом і валом. Саме тут вони й збудували замок, який близько 200 років надійно захищав смотричан та жителів приписаних до замку сіл від татарських нападів.

Після синьоводської поразки татари чинили постійні набіги на Поділля. Перше велике вторгнення в XV столітті здійснили 1438 року. Подільський воєвода Михайло Бучацький пробував зупинити їх, але потерпів поразку й сам загинув. Наступні напади припали на 1442, 1448, 1450, 1452 роки. 1453 року наступ татар на Поділля був відбитий. Але 1457 року вони взяли реванш, розбивши військо Бартоша Бучацького і спустошивши край. «В самую жатву придоша татарове на Подолию, иде же около Каменца, Дунайца, Збаража, Гольх гор, вширь и вздовж мало не сто миль огнем и мечом поплениша, и христиан сто тысяч в плен отведоша», – писав літописець про напад 1474 року [20]. Боротьба ця була перманентною й визначала спосіб життя, характер ремесла. Поширеними були будівничі професії, залізорудне виробництво, ковальство, виготовлення зброї – шабель, мечів, панцерів, стрелен, луків, стріл тощо.

Тільки протягом 1450-1550 рр. татари вчинили на Україну 20 спустошливих набігів. Проходили вони по так званих Чорному і Кучманському шляхах, що пролягали через подільські землі. Француз

Блез де Віженер, дослідник і археолог, у книзі, виданій 1573 року в Парижі, описує трагізм Поділля, який став своєрідним коридором для татарських набігів на Волинь, Галичину. У силу обставин « на кордонах Поділля і Волині в напрямку Кам'янця, Дунаївців, Вишнівця утримуються, звичайно, добрі залоги з метою їх (татар. – В.П.) стримати...» [21]. В описуваний ним період, 1575 року, татари взяли в полон на Поділлі, Волині, Галичині 55 тис. чоловік, забрали 150 тис. худоби, 20 тис. овець [22]. Все це розоряло край. Наприкінці XV ст. в Подільському воєводстві налічувалося всього 216 поселень. Під час одного з таких набігів були знищені села Яруга й Луговина, замість них на новому місці вціліли жителі Яруги на узліссі, що виблискувало на сонці, заснували село Блищанівку, луговинчани – Свистівку, у першій чверті XVIII ст. перейменовану в Михайлівку. Криваві події, пов'язані з нападами татар, знайшли відбиток у топонімах Січенці, Маа Побіанка, Велика Побійна, Татариска, Могилівка.

1530 року в Дунаївцях числилося 4 плуги (дани), 2 млини. У податкових списках 1555-1578 років зустрічаються Верхні Дунаївці і Нижчі. Можливо, це було містечко Дунаївці з прилеглим по обидва боки Тернавки селом Дунаївці (такі два поселення супроводжували одне одного аж до 1958 року). Ю.Й.Сіцинський пов'язує Нижні Дунаївці – з Воробіївкою, Верхні – з містечком Дунаївці. І це твердження може мати рацію, оскільки і ці поселення належали одному власникові – барському старості Гербурту. 1565 року в Дунаївцях було вже 8 плугів, 4 коморники, 1 ремісник, орендував їх Незабитовський [23].

1577 року Дунаївці, Шатава, Блищанівка і Свистівка належали Єлизаветі Гербурт, одруженій зі Станіславом Лянцкоронським – ротмістром королівської кінноти, каштеляном Санокським. 1583 року Дунаївці в поборових списках згадуються серед п'яти міст Кам'янецького повіту Подільського воєводства – Кам'янець, Бакота, Городок, Жванець, які були волосними центрами, об'єднували по 5-7 сіл.

1592 року, після смерті чоловіка, Єлизавета звернулася до польського короля за підтримкою і виклопотала Дунаївцям деякі привілеї. У грамоті король Сигізмунд III зазначав: «Так как земли подольския вследствие частых нападений татар и других неприятелей опустошены, обезлюдели и вследствие этого лежат пустошами, то мы охотно позволяем Елизавете Лянцкоронской, вдове каштеляна галицкого, чтобы ея имение числилось местечком, называя его Дунайгородом, где бы жители имели безопасное убежище и охрану». Король надав новоствореному містечку магдебурзьке прово, дозволив базари по четвергах і ярмарки в день св. Іоана Христителя і всіх святых. Крім того місту дозволялося мати замок для оборони від татарських нападів. «Но где именно этот замок был – неизвестно, и тепер и следа его нет, – замічає Ю. Сіцинський. – Был он, вероятно, над речкой Тернавкой, на взгорье, где тепер еврейские дома, ниже теперешней церкви и костела» [24].

1597 року Єлизавета вийшла заміж вдруге за королівського ротмістра Михайла Станіславського. Йому й переписала

Дунайгородські, Шатавські і Калюські маєтки загальною вартістю 50 тис. злотих. Десь о цій порі Дунаївці були знову спустошені, бо 1605 року король Сигізмунд III дав власнику містечка новий привілей, розширив права і можливості – підтвердив магдебурзьке право, затвердив для магістрату печатку із зображенням журавля, що тримав у пазурах камінь. Цей символ мав нагадувати дунаївчанам їх роль у захисті далеких кресів Речі Посполитої, зобов'язував бути пильними й обережними, як журавель, який у разі небезпеки кидав камінь, щоб розбудити сонних сородичів. Окрім цього місту дозволялася організація цехів, базарів і чотирьох ярмарків на рік.

Все це вкупі посприяло економічному розвитку міста, покращенню становища його мешканців. 1629 року Дунаївці вже налічували 630 димів, мали цехи чоботарів, кушнірів, ткачів, мулярів та інші. Власниця міста дружина київського воєводи Ганна Станіславська передала маєток в оренду Станіславу Яну Грушицькому за 60 тис. злотих [25].

До цих пір предметом наукових дискусій залишається походження назви міста. Одні дослідники пов'язують її з торговим шляхом, що пролягав через місто і вів до країн Дунайського басейну – Волощини, Молдавії, Румунії. Інші – із ставками-водоймами, біля яких сиділися найдавніші жителі. Автор посібника «Топоніміка в школі» С.Д.Бабишен твердив, що дунаями в старовину називали ставки, водозбори, розливи води. Навіть у піснях співається «Ой, за горами, вода дунаями...», «Понад дунаями, вода стоянами...» Тому й місто називається Дунай-город [26].

Автор монографії «Знайомі незнайомці» Алла Петрівна Коваль, вважаючи цю версію основною, доводить, що Дунайгород і Дунаївці (так з XVIII ст. стало називатися містечко знову) мають в основі корінь дана, дуна, дон, що означає «вода», «річка». Однак наводить ще дві версії: назву міста міг дати якийсь Дунай, можливо учасник дунайських походів, або переселенці з однойменних поселень [27].

Краєзнавець І. Кулаківський зазначає, що топоніми з суфіксом -івці вказують на вихідців з інших поселень, у даному випадку – з галицького містечка Дунаїв, що на Львівщині, які були переселені або переселилися із-за якихось обставин на Поділля. Спочатку слово «дунаївці» означало людей, а згодом перейшло на їх нове поселення [28]. Ця версія має під собою незаперечний факт активного переміщення населення в середньовічні часи. Скажімо, Зелені Луки за легендою стали Чечельником у силу переміщення на Дунаєвеччину жителів Чечельника, що на Вінниччині. Нам видається більш правдоподібним гідронімічне походження назви міста – від водойм, ставків – дунаїв.

У другій половині XVI – першій половині XVII ст. зріс попит у Європі на продукцію сільського господарства, що призвело до розвитку фільварково-панщинної системи господарства, посилення експлуатації селян. Польські магнати і шляхта прибирали до рук головне багатство – землю, збільшували відробіткову ренту. У 40-х роках XVII ст. панщина на Волині і Поділлі зросла до 4-6 днів на тиж-

день. Збільшилася кількість малоземельних і безземельних селян, у Подільському воєводстві вони склали 40 відсотків, у Брацлавському – 50. Крім того, селяни виконували різноманітні державні повинності – платили подимний податок, десятину від бджіл, худоби. Посилилася водночас і боротьба селян за свої права, зокрема – втечі.

Втікачі із західноукраїнських земель осіли у 23 містах Подільського воєводства, у Дунаївцях – 71 родина з Галичини [29].

Поділля й надалі зазнавало нападів татар. Селянська хата тут не стояла більше 10 років. Посилився національно-релігійний гніт. Поляки прагнули окатоличити й полонізувати місцеве населення.

Саме в цей час, у другій половині XVI – першій третині XVII ст., на арені духовно-релігійної та суспільно-політичної боротьби все гучніше звучить голос Данила, Герасима та Мелетія зі Смотрича. У силу обставин вони опинилися біля витоків національної ідеї, захищаючи православ'я, обстоювали право українського люду на свою окремішню церкву, на свою національну ідентичність.

Їх малою батьківщиною був Смотрич з розвинутим, як на той час, економічним, політичним, релігійним і культурно-освітнім життям. Відомо, що на території замку, західніше дерев'яного католицького костюлу, ще на початку XIX ст. діяла дерев'яна православна Миколаївська церква. Крім неї в Смотричі була й Успенська церква.

Власне, було де докладати зусиль дрібному шляхтичу Данилу Смотрицькому, який в рукописному збірнику XVI ст., що зберігається в Санкт-Петербурзі, як упорядник засвідчив: «Писав дяк Данило у граді Смотричі». Хто є він «дяк Данило»? Граматик, книжник, церковний служитель, дитиноучитель? Адже саме такий зміст вкладався тоді в це поняття. За свідченням багатьох дослідників, саме від батька Данила отримав ґрунтовну початкову освіту Герасим. Власне, весь змістовий діапазон поняття «дяк» був задіяний Данилом сповна, що й складо йому авторитет людини високоосвіченої, знаної. А культ знань, книги сформувався таку сімейну атмосферу, яка й визначила подальші інтереси дітей та онуків.

Герасим виколисував свої кращі якості українця-подолянина на тихих водах річки Смотрич, у прибережних верболозах і садах, серед сільських хлопчиків і дівчаток, синів і дочок смотрицьких хліборобів й гончарів. До сьогодні точиться дискусія щодо його освіти. У передмові до острозької «Біблії» 1581 року він і сам твердить, що училища не бачив. Не знаходимо інформації про батькову освіту і в книгах Мелетія. Виходить, ніби Герасим обмежив свої освітні заняття батьковою домашньою наукою та самонавчанням. Однак чимало дослідників з цим не погоджуються, бо стати писарем Кам'янця – воєводського центру на Поділлі, згодом очолити Острозьку академію та гурток учених, відредагувати й упорядкувати тогочасною українською письмовою мовою «Біблію», написати низку літературних творів міг тільки високоосвічений муж, який здобув системну освіту, можливо, – й на Заході. Але не менше, як у Кам'янецькій школі, звідки вийшов також письменник Ісайя, у школі, яка була освітнім закладом підвищеного типу, де вивчалися не тільки звичні предмети, а й граматика, риторика, філософія.

Як один з кращих учнів Герасим був замічений і запрошений на посаду міського писаря, яку, за свідченням Мелетія, обіймав «за трьох старост» [30].

1578 року Герасим Данилович став ректором Острозької академії і центральною фігурою наукового гуртка, до якого ходили українці Василь Суразький, Дем'ян Наливайко – брат відомого ватажка повсталих селян та козаків Северина, Тимофій Михайлович, поляк Ян Лятос, чех Павло Палерус, греки Кирило Лукарис і Никифір Кантакузин та ін.

За його ректорування академія налагодила зв'язки з багатьма освітніми закладами Європи, сформувала бібліотеку, яку наповнювали «Книжка собранія вещей нужных», «Книга Нового Завіту», «Азбука», «Апостол» та інші праці, видані місцевою друкарнею. А також «Біблія», над виданням якої ректор працював з членами гуртка та друкарем Іваном Федоровим. Саме Герасим виконав найвідповідальнішу роботу: звірив тексти біблійних книг, увів нові розділи, перекладені з грецької та інших мов, написав передмову з присвятою князю Костянтину Острозькому: «Владимир бо свой народ крещением просветил, Константину же благоразумия писанием осветил».

В острозький період життя і діяльності Герасим Смотрицький написав кілька поетичних та прозових творів, зокрема «Ключ царства небесного» та «Календар римський новий», видані 1587 року. У них виступає за єднання українців – дітей православної церкви в протистоянні полонізації та окатоличенню, розвінчує ідею божественного походження папської влади, виступає проти календарної реформи папи Григорія XIII, проведеної 5 жовтня 1582 року, яка, на його думку, стала знаряддям дальшого окатоличення українців і білорусів [31].

На жаль, діяльність Герасима Смотрицького в усій її повноті не встановлена. Час стирає сліди. Дослідники зійшлися на тому, що завершилася вона десь року 1594, коли ректорування в академії перебрав Кирило Лукарис.

У пом'янику Межигірського монастиря зафіксовані імена інших членів родини Смотрицьких. Серед черниць згадується «Мавра, отця Смотрицького мати» та «род ієрея Стефана з Острога Смотрицького... Герасима, Данила, Антонія, Єфросинію, Марію, Меланію, Христину, Анастасію, Анастасью, Іоана, Марію» [32].

Безумовно, кожен із них залишив свій слід у житті, в історію ж увійшли «дяк Данило», ректор Острозької академії Герасим Данилович Смотрицький, його старший син Стефан, після закінчення академії секретар князя К. Острозького, переписувач книжок, священнослужитель замкової Успенської церкви, та, особливо, Максим (у чернецтві – Мелетій) – архієпископ Полоцький, настоятель Дерманського монастиря, письменник – полеміст, учений-філолог, автор «Граматики слов'янської».

Майже всі біографи сходяться на тому, що Максим народився в Смотричі. Однак і досі не має єдиної думки щодо дати його народження.

Достовірно, що Максим (Мелетій) та Степан – діти ректора Герасима Смотрицького освіту здобували в Острозькій академії. Заклад той поєднував різні ступені освіти – початкову, середню з елементами вищої, бо вивчався там «курс семи наук» – граматики, риторика, діалектика, арифметика, геометрія, астрономія, музика. Високий науковий рівень викладачів, батькові наукові та літературні заняття, наближеність до родини Острозьких – все це сприяло інтелектуальному та культурному становленню Максима (Мелетія), формуванню його світоглядних та моральних цінностей.

Навчання продовжив у Віленській єзуїтській академії, а згодом, прийнявши пропозицію князя Соломирецького, став домашнім учителем його сина Богдана в маєтку під Мінськом і разом з ним, подорожуючи європейськими країнами, слухав лекції у Лейпцизькому, Віттенберзькому та Нюрнберзькому університетах.

1608 року, повернувшись у Вільно (нині Вільнюс), включився в національно-релігійну боротьбу, видав полемічний трактат «Тренос» («Плач», 1610), який став найкращою його літературною працею. Він піддав критиці католицьку ієрархію, тих, хто похитнув православну церкву, прийнявши унію, показав трагізм становища православного населення України та Білорусії, що викликало різносторонню реакцію. «Тоді мене, як ангела Божого до них мовлячого, послухали, полюбiali і прийняли: писання те моє цілували і над головою підносили», – згадував Мелетій про ставлення православних до виходу книги «Тренос» [33]. Натомість протилежний табір вдався до репресій. Король Сигізмунд III заборонив книгу продавати і купувати, вилучені примірники наказав спалити, а видавця і автора, що сховався за псевдонімом Теофіл Ортолог, заарештувати. Врятувався М. Смотрицький виїздом в Україну, де певний час викладав в Острозі, очолював Київську братську школу.

1617 року повернувся у Вільно, у Святодухівському монастирі прийняв постриг і став ченцем під іменем Мелетій. Викладав у Віленській братській школі, підготував і 1619 року видав «Граматики словенськія правильное синтагма», тобто – правильне сполучення слів. «Граматики» знайшла широке застосування в слов'янському світі, 1648 і 1721 рр. перевидавалася в Росії, мала вплив на написання граматик для болгарів, сербів і хорватів. М.В. Ломоносов вважав її «вратами своєї учености».

1620 року в Україні побував ерусалимський патріарх Феофан і на прохання українського духовенства та знаті в приміщенні Київської братської школи під охороною козаків висвятив кількох православних ієрархів, у тому числі Мелетія Смотрицького возвів у сан архієпископа Полоцького, Вітебського і Мстиславського. Православні Вільно зустріли свого владика з високими почесностями. Опір учинив уніатський архієпископ Йосафат Кунцевич. Незаконнопосвяченими вважав нових владик і король. Почалася тривала боротьба, в яку втягувалися православні, католики й уніати, не раз проливалася кров. Такого протистояння Мелетій Смотрицький не міг спостерігати спокійно. Після подорожі країнами Сходу, довгих роздумів над долею народу, недобррозичливого

ставлення до нього деяких українських ієрархів, аби зупинити протиборство, кровопролиття, прийняв унію й очолив Дерманський монастир. На захист унії видав книги «Апология», «Протестація» (1628), «Паренезис», «Екзетезис» (1629) [34].

Смотрицький, щиро надіявся, що унія припинить протистояння суспільних верств та братовбивство. Насправді ж за підтримки польської адміністрації вона лише посприяла католицькому наступу – будівництву костьолів, бернардинських, францисканських, домініканських, капуцинських монастирів, які діяли в Кам'янці, Смотричі, Дунаївцях та інших містах. Сучасник писав: «Селян, істот з виснаженими обличчями, не вважають людьми, шляхта немилосердно поводиться з ними, обтяжує непосильними роботами, ув'язнює в тюрми, б'є, мордує, підрізає жили, таврує, п'є їх піт і кров» [35].

Все це викликало в нашому краї антифеодальні національно-визвольні виступи С. Наливайка, К. Косинського, опришківський рух.

А коли почалася визвольна боротьба під проводом Богдана Хмельницького, піднялися й дунаївчани. По берегах річки Ушиці повстанці очолював Остап Гоголь, у Кам'янецькому повіті діяли загони опришків під орудою Коломеди, Чуйка, Вовка, Олександренка, Недовісенка. «... Згубне полум'я так розгорілося, – доповідав Владиславу IV Микола Потоцький з Поділля, – що не було жодного села, жодного міста, в якому б не лунали заклики до свавілля» [36].

Ця боротьба активізувалася з вступом наприкінці травня 1648 року на Брацлавщину козацького війська під проводом Максима Кривоноса. 31 травня взяв він Немирів, 11 червня – Тульчин, 1 липня – Вінницю, 12 липня – Полонне. Не виключено, що дунаєвецькі священники були причетні до задуму кам'янецьких попів встановити зв'язок з Б. Хмельницьким, аби здати йому місто. Ймовірно, що повстанці з Дунаївців разом з опришками у двадцятих числах серпня 1648 року брали участь в облозі Кам'янця, приєднувалися й до інших повстанських загонів, що рухалися з Бару через Вінківці до Кам'янця.

Після розгрому у вересні 1648 року польських військ під Пилявою почалося визволення Дунаївців, Смотрича, Балина, сіл району від поляків, становлення місцевих органів влади, підпорядкованих Подільському полку І. Федоренка. Лише в Кам'янці залишилася польська залога, оточена повстанцями. Спроба взяти Кам'янець приступом результатів не дала. Кам'янець став оплотом польсько-шляхетських військ, які з листопада почали відновлення старих порядків. Дунаївці, які вчинили полякам відчайдушний опір, за наказом Станіслава Лянцкоронського були спалені, а жителі, що не зуміли втекти, вирізані [37].

З приходом весни 1649 року активізували боротьбу з поляками загони опришків. Були визволені і Дунаївці. Кам'янець вдалося відрізати від Хотина, звідки поступало продовольство для польської залоги. З Кам'янця польське командування направляло каральні загони в різні місця. Кам'янецький староста Петро Потоцький послав 200 жовнірів до Дунаївців, але взяти місто не зумів. Воно

мало укріплення, невеликий замок, що згадується ще й 1666 року в Атласі Йоганеса Янсонія, виданому в Амстердамі, як «укріплення над р. Тернавкою». Діяла система підземних комунікацій, яка з'єднувала різні кінці міста з укріпленою частиною в районі річки Тернавки. 1649 року ординці, повертаючись з-під Збаража, пограбували Дунаївці. «Римована хроніка», створена шляхтичем з Ярмолинців на початку 80-х років XVII ст., відтворює картину татарського погрому 1649 року: «Замки, села і містечка (зносили) з ґрунту, перетворюючи в попіл, в пошуках здобичі викопували мертвих з гробів» [38]. І хоч Зборівський договір передбачав повернення Подільського воеводства до складу Речі Посполитої, все ж повстали продовжували утримувати владу в селах і містах майже до кінця року. Шляхта скаржилася королю, що її не пускають до маєтків.

Повернення краю під владу Польщі викликало хвилю виступів. Загони опришків, що переховувалися в Медоборах, 1650 року здійснили неодноразові напади на польські загони.

Взимку 1651 року польський уряд вирішив розпочати наступ на козацьку територію Поділля. 10 лютого польські війська під командуванням гетьмана М.Калиновського атакували Красне, у бою загинув Данило Нечай. Були взяті й інші міста. Щоб не допустити з'єднання військ М.Калиновського з основними польськими силами, що формувалися в районі Сокаля, Б.Хмельницький направив до Кам'яння козацькі і татарські підрозділи – більше 10 тис. чоловік на чолі з наказним гетьманом Д.Лисовцем. У ніч з 28 на 29 квітня були визволені Дунаївці, Балаин, Смотрич.

Літня поразка під Берестечком привела до відновлення польської влади на Поділлі, але не зламала опору народу – повстанці продовжували напади на шляхетські маєтки.

1652 року Богдан Хмельницький завдав нищівного удару 20-тисячній армії М.Калиновського під Батогом. Це сталося 23 травня. На початку червня по дорозі до Кам'яння він визволив Дунаївці. За переказами, жителі міста факт перебування в ньому козацького гетьмана увічнили кам'яною плитою на ринковій площі, згодом знищеною поляками.

1653 року край зазнавав безкінечних спустошень у результаті переміщення і постів різних сил – козацьких, польських, татарських, неодноразових боїв. У травні Поділлям, виганяючи поляків, пройшли українські полки на чолі з Б. Хмельницьким. У вересні 40-тисячне польське військо, направляючись до Бару, плюндрувало Дунаєвечину. 1654 року тридцятитисячне польське військо на шляху до Шаргорода «вогнем і мечем зносило села й хутори». Від цього карального походу дуже потерпіли Дунаївці і навколишні села [39].

Край залишався ареною протистояння і в наступні роки. 1655 р., на початку серпня, тут з військами побував Б. Хмельницький. Восени місто пограбували татари, які стали союзниками Польщі.

Зафіксувала деякі події того часу топонімія. «Козацька долина, що на межі вихрівських, ганівських і ставищанських полів, перейняла цю назву від кривавих зіткнень козаків з поляками. «Сині озера», ставищанські поля ліворуч шляху на Хмельницький,

свого часу синіли жупанами польських жовнірів, які згубили свої голови на українській землі. Хрест на Кургані козацької слави в Козацькій долині, встановлений 2001 року за ініціативи та фінансової підтримки козацького генерала Леоніда Танащука, увічнює подвиг козаків – визволителів Дунаєвеччини. Ім'я Богдана Хмельницького носило залісецьке колективне господарство, у центрі села стоїть бюст козацького гетьмана.

У ході боїв гинули не одиниці чи десятки, нерідко цілі села зникали з лиця землі. За свідченнями польського географа Целярія, 1659 року Дунайгород був укріпленим містом, але населення в ньому було небагато. 1661 року числилося 20 димів і 2 дими в Слобідці – Дунайгородській, проживало лише 100 осіб. Не в кращому становищі були інші населені пункти. У Залісцях налічувалося 65 жителів, у Михайлівці – 40, у Ступинцях – 10, були повністю спустошені Балин, Голозубинці, Панасівка, Іванківці, Кужелівка, Лисогірка, Рудка, Сивороги, Січинці, Смотрич, Тинна. Дунаївці і Балин фігурували в документах не як міста, а як села [40]. Люстрація Дунаєвцького і Шатавського маєтків виявила, що протягом 15 років (1657-1672) там вдалося зібрати тільки 6 річних посівів. Чотири рази їх знищили татари, 5 разів земля не засівалася у зв'язку з постійними татарськими вторгненнями.

1671 року, рухаючись у складі польського війська з-під Кам'янка на Бар, німецький дворянин Ульріх фон Вердум записав у щоденнику: «При цьому місці, Медоборах, праворуч видно два малі села, а ліворуч – одне, виглядали вони спустошеними. З цього місця через гору, тоді багнистою рівниною до Зеленець (Зеленча. – В.П.) дві з половиною милі. Це – злиденне спустошене село. Всі поля лежать облогом. Біля лісу, по праву руку, лежить село, а дещо далі з того ж боку замок і спорожніле село Балин» [41].

1672 р. на Поділля прийшла нова біда – вторглись турецько-татарські війська. 5 серпня вони оточили головний форпост краю – Кам'янець. У його обороні відзначилися шляхтичі з Дунаєвеччини – власники ступинецького й тинянського маєтків ротмістер Єжи Володийовський та подільський хорунжий Войцех Гумецький. Перший, на свій кошт набравши загін кінноти, влився у двотисячний гарнізон Кам'янця, очолюваний генералом землі подільської М. Потоцьким, робив сміливі вилазки, знищуючи живу силу противника. Другий теж доблесно захищав подільську твердиню, а його дружина Ізабелла доглядала поранених в оточеному місті. Подвиг Є. Володийовського оспіваний в трилогії Г. Сенкевича, зокрема – у романі «Пан Володийовський» та в «Реляції взяття Кам'янця турками», написаній учасником оборони Кам'янця лєтичівським стольником Станіславом Маковецьким. Біля Кам'янця-Подільського кафедрального костьолу встановлено пам'ятник Є. Володийовському у вигляді обрубаного ствола могутнього дерева з надписом: «Pamięci pana pułkownika Jerzego Wołodyjowskiego – Nektora Kamienieckiego». А 1999 року в приміщенні костьолу з'явилася меморіальна дошка, виготовлена київською фірмою «Камінь України». На ній зазначено: «В пам'ять про

Юрія Володими́рського, «Гектора Кам'янецького», який був ідеалом лицарства і шляхетності» [42].

Турки розмістили в Кам'янці гарнізон, який налічував у різні часи від 6 до 8 тис. військ під началом Галіль-паші. У Кам'янецькому ейялеті був проведений перепис, на населення накладено податок. За переписом близько 1680 року до податкових списків попали Шатава, Залісці, Балин. У Шатаві тоді проживало 32 сім'ї та 8 одинаків, у Залісцях – 26 сімей та 11 одинаків, у Балині – 12 та 2 відповідно. У реєстрі зафіксовано 25 видів грошових і натуральних податків. Громада могла заплатити податок грішми, якщо не мала змоги розрахуватися натурою. Ці три села Дунаєвеччини мали внести протягом року 26620 акче [43].

Контролювали турки й більш віддалене від Кам'янця-Подільського містечко Сокилець – центр розвинутого ремесла і торгівлі. Легенда розповідає, що на горі, в урочищі Батарей, розмістили вони пост із гарматою, яка височіла над містечком. Якийсь Томаш, мабуть, із спільниками вночі, коли залага поснула, зумів зіштовхнути гармату зі свого місця, вона покотилася з гори й розлетілася на частини. Однак втекти звитяжцю не вдалося. Турки схопили Томаша і, щоб залякати сокильчан, четвертували його на великому камені. Камінь і джерело біля нього після вигнання турків сокильчани освятили і щороку проводили там поминальний молебень. Це місце й досі називається Томашевим [44].

В останній чверті XVII ст. Дунаївці й села були втягнуті в протиборство між Туреччиною і Польщею. З «Реляції» дізнаємося, що турецька окупаційна влада мала намір розташувати в Дунаївцях свою залого, але це їй зробити не вдалося. Можливо завадив польський загін, розташований у Дунаєвечькому замку. Звідси поляки не раз здійснювали походи на Кам'янець. У січні 1674 року один з таких загонів, що повертався до Дунаївців, турки надгонали й розгромили біля Шатави.

З початку 80-х років XVII ст. Польща перейшла від спроб взяття Кам'янця штурмом до жорсткої блокади. 6 листопада 1684 року кам'янецький єпископ Станіслав Воєнський повідомляв польському представникові при папському дворі: «Ми спустошили решту країни навколо Кам'янця, щоб його численна залага не могла дістати харчів і, не задовольняючись тим, забрали з собою і перенесли в інші сторони мешканців усіх близьких сіл і містечок, щоб і далі не було рук до обробітку землі, що незабаром призведе цю залого до останнього відчаю». У списках населених пунктів Поділля на 1681-1682 рр. серед 868 поселень знаходимо 31 село Дунаєвеччини. Але тільки у восьми із них – Балин, Блищанівка, Великий Жванчик, Дунаївці, Залісці, Рудка, Ступинці, Смотрич – були мешканці [45].

Тиск на Туреччину посилювався після створення 1683 року «Святої Ліги» – коаліції європейських держав, спрямованої проти Порту, взяття ряду стратегічних об'єктів у Молдавії, приєднання до Ліги Росії. У результаті Карловицького договору 1699 року Польща повернула здобуті молдавські міста, а Туреччина відреклася від Кам'янця-Подільського. Комісію з прийняття міста

очолив генерал Мартин Контський, до її складу входив власник Тинної – син Ізабелли й Войцеха Гумецьких Стефан Гумецький, воєвода Подільський. Він же й склав звіт про роботу комісії, який засвідчив трагізм як Кам'янця, так і населених пунктів краю.

Занепало розорене війнами місто Дунаївці, назва Дунайгород забувалася. 1657 року володарі Дунаєвецького ключа Станіславські попали в неміаість польського короля, були засуджені до вигнання, маєтності конфісковані і передані вінницькому старості Андрію Потоцькому. 1711 року датський посланець при імператорі Петрі I Юст Юль зазначив у своїх записках, що Дунаївці були розорені і малолюдні, хоча оточені стінами й мали невелику цитадель [46]. У цей час вони належали Яну Конєцпольському, а господарював на його землях орендатор Мартин Крузер.

Дунаївчани приєдналися до великого повстання на Правобережній Україні, очоленого Палієм, Абазиним, Самусем. 1702 року в Дунаївцях діяв великий повстанський загін, мав свого полковника, виганяв шляхту з маєтків. Спіймавши шляхтича Сузького, міщани доставили його до полковника, а потім голого прив'язали до дерева і залишили в лісі.

У 1729-1747 рр. містом володіли князі Любомирські, з середини XVIII ст. – Станіслав Потоцький, воєвода Познанський, а потім – Петро Потоцький.

Згодом ключ Дунаєвецьких маєтків придбали брати Красинські – Адам, біскуп кам'янецький, та Михайло, підкоморій рожанський. Вони опинилися в центрі протистояння між королівською владою, підтриманою російською імператрицею, та магнатами й шляхтою, незадоволеною королівськими реформами, особливо – урівнянням у правах православних і католиків Речі Посполитої. Проти цього виступив і біскуп кам'янецький Адам Красинський. У різних кінцях держави формувалися шляхетські об'єднання (конфедерації). На Поділлі вона носила назву Барської. Саме в Бару 29 лютого 1768 року був підписаний акт, яким рішення сейму про дисидентів (тих, хто добився зрівняння прав релігійних конфесій) було визнано недійсним, а король оголошувався позбавленим корони.

Серед керівників Барської конфедерації були не тільки брати Красинські, а й власник Михайлівки, Блищанівки та Гути-Блищанівської маршалок подільської шляхти Стефан Маковецький. Завдяки організаторським здібностям маршалка після закінчення турецької окупації, у 50–60 роках XVIII ст., була відбудована фортеця в Кам'янці-Подільському, міські мури, Старе місто забруковане й освітлене, на відреставрованій ратуші встановлений годинник. Йому належить ідея будівництва моста з Нового плану в Старе місто «ze skały na skale», план водогону, що мало обійтися в 100 тис. злотих, зібраних за рахунок розповсюдження акцій. Однак здійснити задумане не встиг, бо в Речі Посполитій почалося громадянське протистояння. Проект мосту був настільки продуманий і обґрунтований, що через 100 років інженери прийняли рішення будувати міст на визначеному Стефаном Маковецьким місці. Однак будівництво зайняло не рік, як планував він, а більше 5 і обійшлося в 13 разів дорожче [47].

Під час Барської кофедерації С. Маковецький став послом до кримських татар, намагався схилити кримського хана і турецького султана до виступу проти Росії – союзниці польського короля, з-під Могилева привів на Поділля татар – липків. 12 травня із загоном у 1500 чоловік прибув під Кам'янець-Подільський, щоб добитися від коменданта фортеці генерала Яна Вітте передачі конфедератам частини гармат, іншого озброєння. 4 червня в Балині С. Маковецький отримав чин полковника. У цей час Дунаївці, Михайлівка та інші населені пункти краю були місцем постою та збройних протистоянь між конфедератами й урядовими військами. У кінцевому результаті михайлівський замок був взятий російськими військами, а його власник заарештований і висланий до Казані [48]. Дунаївці біля 1782 року перейшли до Яна Красинського, старости опіногородського.

Місто було причетне до виступу гайдамаків, очолених М. Залізником та І. Гонтою. Автор «Великого благовіста» Микола Сиротюк згадує в своєму романі «дунаєвецький блаженський замок», який укривав власників сусідніх сіл від гайдамаків, був місцем страти повстанців [49].

Ян Красинський користувався прихильністю короля, бо зумів виклопотати привілей на чотири річних ярмарки, що значно поживило господарське життя міста та побут дунаївчан. Після його смерті, з 1790 аж до 1833 року, Дунаївцями володіла вдова Антоніна Красинська [50].

1788 року Польща ввійшла в союз з Прусією, спрямований проти Росії. А сейм, затвердивши цей договір, продекларував низку змін: спадкове правління, свободу віросповідання, всі стани оголосив рівноправними перед законом, православну церкву самостійною і т.п. Це не сподобалося Росії, багатьом польським магнатам, які утворили Тарговицьку конфедерацію для відміни цих реформ. Головне ядро цієї конфедерації зосередилося на Поділлі і очолював його маршал Антон Злотницький. 13 травня 1793 року з військами він виступив на Смотрич, у липні зупинився в Дунаївцях. Жив у будинку Антоніни Красинської, яка на цей час виїхала з міста. Російські війська, що за наказом імператриці вступили в межі Речі Посполитої, зокрема – корпус генерала Дерфельдена, направляючись до Кам'янця, зупинявся в Шатаві, Гуменцях, а надалі оточив подільську столицю. Дунаївці в ході цього протистояння не зазнали руйнування [51].

27 березня 1793 року генерал Кречетников поширив по містах і селах маніфест про приєднання Подільського, Волинського і Брацлавського воєводства до Росії, і жителі присягнули на вірність Росії. Кам'янець прийняв присягу під тиском російських військ 21 квітня. Першим у кафедральному костюлі дав клятву служити Російській імперії Антон Злотницький, призначений комендантом Кам'янця, за ним – військові та жителі міста. Так Поділля, а з ним і Дунаєвщина, попали під скіпетр російської імператриці. Після серії адміністративно-територіальних змін була утворена Подільська губернія з центром у Кам'янці-Подільському в складі

12 повітів. Дунаївці ввійшли до Ушицького повіту. Почався новий етап в історії Дунаєвеччини.

Список використаних джерел:

1. Прокопчук В.С. Дунаївці : краєзн. нарис / Віктор Прокопчук. – Л. : Каменяр, 1989. – 79 с.
2. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область. – К., 1971. – С. 237-238.
3. Михайловський В.М. Турецьке джерело до вивчення топоніміки Дунаєвеччини / В.М. Михайловський // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : матер. наук.-краєзн. конф. – К. : Рідний край, 1997. – С. 200-201; Кулаківський І. Ще раз про Дунаївці / І. Кулаківський // Там само. – С. 33; Степанков В.С. Дунаєвеччина в роки Української національної революції (1648-1676) / В. Степанков // Тези доповідей республіканської наукової конференції «Дунаївці: їх роль і місце в історії Поділля». – Дунаївці, 1993. – С. 41-44.
4. Гульдман В.К. Памятники старины в Подолии : матер. для состава. Карты Подол. Губ. / В.К. Гульдман. – Каменец-Подольский : Типогр. Подол. Губ. Правла., 1907. – С. 48.
5. Там само. – С. 20.
6. Повесть минулих літ: літопис / переказ Віктора Близенця. – К. : Веселка, 1982. – С. 16.
7. Молчановский Н.В. Очерк известий о Подольской земле до 1434 г. / Н. Молчановский. – К., 1885. – С. 18.
8. Повесть минулих літ... – С. 26.
9. Антонович В.Б. Очерк истории Великого Княжества Литовского до половины XV ст. / В.Б. Антонович. – К., 1878. – Вып. I. – С. 143.
10. Молчановский Н.В. Вказ. праця. – С. 32.
11. Там само. – С. 44.
12. Антонович В.Б. Вказ. праця. – С. 147.
13. Молчановский Н.В. Вказ. праця. – С. 170-173.
14. Подолия: ист. Описание / издано П.Н. Батюшковым. – СПб : Типогр. Тов-ва «Общественная польза», 1891. – С. 32.
15. Там само. – С. 81.
16. Див. : Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область / редкол.: Мехеда М.І. (голова) [та ін.]. – К. : Гол. Редкол. УРЕ АН УРСР, 1971. – С. 237. Автори нариса про Дунаївці посилаються при цьому на «Архив Юго-Западной России» (Ч. 8, т. 2, с. 336).
17. Інформаційний бюлетень : вид. офіційне / Державний комітет будівництва, архітектури та житлової політики України. – К. : Укрархбудінформ, 2001. – Вып. 7. – С. 60.
18. Труды Подольского церковного историко-археологического общества / Е. Сецинского и Н. Яворовского. – Каменец-Подольский : Типогр. Св.-Троицкого братства, 1911. – Вып. 11. – С. 28.
19. Бабійчук Л.А. Криничка пам'яті / Л.А. Бабійчук // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : матер. наук.-краєзн. конф. – К. : Рідний край, 1997. – С. 202-203.
20. Сецинский Е.И. Город Каменец-Подольский: ист. Описание / Е. Сецинский – К. : Тип. С.В. Кульженко, 1895. – С. 24.
21. Січинський В.Ю. Чужинці про Україну / Володимир Січинський. – К. : Довіра, 1992. – С. 53.
22. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька – С. 14.
23. Труды Подольского церковного историко-археологического общества... – Вып. 11. – С. 28.
24. Там само. – С. 29.

25. Там само. – С. 30.
26. Бабишен С.Д. Топоніміка в школі / С.Д. Бабишен. – К. : Рад. Школа, 1962. – С. 34.
27. Коваль А.П. Знайомі незнайомці. Походження назв поселень України / А.П. Коваль. – К. : Либідь, 2001. – С. 23.
28. Кулаківський І. Ще раз про Дунаївці / І. Кулаківський // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників, і свідків історичних подій : матер. наук. краєзн. конф. – К. : Рідний край, 1997. – С. 33.
29. Нариси історії Поділля: на допомогу вчителю / А.В. Баженов [та ін.]. – Хмельницький : Облполіграфвидав, 1990. – С. 62-64.
30. У книзі «Оборона Верифікації», виданій 1621 року у вільно М. Смотрицький писав: «Знало Герасима Даниловича Смотрицького Поділля, котре і родило його, і виховало, і гродським писарем кам'янецьким за трьох старост кам'янецьких мало».
31. Цит. за: Грушевський М.С. Історія української літератури. – К. : Либідь, 1995. – Т.5: Перше відродження (1580-1610). – С. 77-78.
32. Мицько І.З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – К.: Наук. Думка, 1990. – С. 112.
33. Острозькі просвітники XVI-XX ст. – Острог : Ун-т «Острозька академія», 2000. – С. 86.
34. Див.: Прокопчук В.С. Я спасення шукав для народу (Мелетій Смотрицький в долі України) / В.С. Прокопчук, Т.К. Прокопчук. – Кам'янець-Подільський : ПП Мошак М. І., 2008. – 64 с.
35. Прокопчук В.С. Дунаївці : краєзн. нарис / В.С. Прокопчук. – Львів : Каменяр, 1989. – С. 8.
36. Там само. – С. 9.
37. Нариси історії Поділля... – С. 71-75.
38. Степанков В.С. Наративні джерела про події національної революції на терені сучасної Дунаєвеччини (1648-1676 рр.) / В.С. Степанков // Дунаєвеччина очима дослідників і свідків історичних подій : матер. наук. краєзн. конф. – К. : Рідний край, 1997. – С. 36-37.
39. Нариси історії Поділля... – С. 88.
40. Степанков В.С. Дунаєвеччина в роки Української національної революції (1648-1676) / В. Степанков // Тези доповідей респ. наук. конф. «Дунаївці: їх роль і місце в історії Поділля». – Дунаївці, 1993. – С. 43.
41. Там само. – С. 44.
42. Станіслав Маковецький – автор «Реліції взяття Кам'янця турками» одружився з сестрою Є. Володийовського Ганною. Його наступник Стефан Маковецький 1800 року порушив клопотання перед царським урядом про повернення йому 28918 злотих, які 1672 року вніс його родич Є. Володийовський на утримання загону уторців під час оборони Кам'янця і отримав часткову компенсацію.
43. Ковальчук А.М. Дунаєвеччина в період турецької окупації 1672-1699 рр. / А.М. Ковальчук // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : матер. наук.-краєзн. конф. – К. : Рідний край, 1997. – С.40.
44. Там само. – С. 41.
45. Михайловський В.М. Турецьке джерело до вивчення топоніміки Дунаєвеччини / В.М. Михайловський // Там само. – С. 200
46. Труды Подольского церковного историко-археологического общества... – Вып. 11. – С. 31.
47. Див.: Прокопчук В.С. Наш земляк – організатор відбудови Кам'янця-Подільського після, турецької окупації / В.С. Прокопчук // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій / редкол.: Прокопчук В.С. (голова) [та ін.]. – К. ; Дунаївці ; Кам'янець-Подільський : Абетка-Нова, 2003. – Вып. 3. – С. 101-107.

48. Див.: Прокопчук В.С. Посол Барської конфедерації / В.С. Прокопчук // Бар, Барська земля – кризь призму століть : матер. І міжнар. наук.-практ. конф. – Бар, 2008. – С. 49-52.
49. Сиротюк М.Й. Великий благовіст / Микола Сиротюк. – К. : Рад. письм., 1983. – С. 419-424.
50. Труды Подольского церковного историко-археологического общества... – Вып. 11. – С. 32.
51. Там само.

The most historically distant page of the typical settlements of Podillya is researched in the study. It concerns Dunayivtsi and its neighbourhood. The issues of the oldest memory, origin of the placename, interactions of ulyches and tyvertsi with Kyiv, tatar-turkish encroachment, Polish colonization, participation of the population of Dunayevchuna in national liberation and antifederal struggle, the role of the Smotrytskys in the history of Ukraine, social economic development, cultural and political life are closely investigated in the research.

Key words: *Dunayivtsi, tatars, poles, the Smotrytskis, economics, struggle.*

Отримано: 22.03.2013

УДК 94:054«18»(477.43/44)

А. Ю. Скрипник

ГАЗЕТА «ПОДОЛЬСЬКІЯ ГУБЕРНСЬКІЯ ВѢДОМОСТИ» – ДЖЕРЕЛО ІНФОРМАЦІЇ ВІЙСЬКОВОГО ХАРАКТЕРУ НА ПОДІЛЛІ (з 30-х рр. – до кінця 50-х рр. ХІХ ст.)

У статті розглянуто роль губернської газети як засобу поширення офіційної інформації військового характеру серед широкого загалу. Аналіз та систематизація друкованих матеріалів такого роду дали можливість скласти певну схему, за якою вони потрапляли на шпальти газети, а іноді прослідкувати результати чи зворотну реакцію на них.

Ключові слова: *газета, армія, адміністрація, оголошення, торги.*

Сьогодні людство живе в часи високих технологій, завдяки чому інформаційна освіченість та поінформованість суспільства стала миттєвим, і разом з тим, повсякденним, майже буденним явищем. Людина щодня отримує масу нової інформації, часом навіть не замислюючись про її джерело – телебачення, радіо, Інтернет, друкована продукція. Все це тим чи іншим чином впливає на вибір в процесі її існування в якості активного члена соціуму.

Одним з основних розповсюджувачів відомостей в російській державі з початку ХVІІІ ст. стала преса. 2 січня 1703 р. з'явилася газета «Вѣдомости» («Відомості про військові та інші справи, гідні знання і пам'яті, що трапилися в Московській державі і в інших навколишніх країнах»), яка була державним виданням. Той факт, що газета вийшла у світ за указом Петра І, істотно відрізняв її від закордонних видань, які виникали з приватної ініціативи і служили не державним, а в основному торгово-комерційним цілям [1, с.9]. З